

Journal of Scientific Papers “Social development & Security”
home page: <https://paperssds.eu/>

M. Tkach & O. Heras'kina (2017) Lyuds'kyy resurs, yak osnova ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Human resource as the basis of economic security of the state]. *Social development & Security. 1(1)*, 46 – 57.

ЛЮДСЬКИЙ РЕСУРС, ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Микола Ткач*, Ольга Гераськіна**

*Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського,
проспект Повітрофлотський, 28, м. Київ-049, 03049, Україна,
e-mail: nyck1985@ukr.net
к.т.н.

**Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300, Україна

Article history:

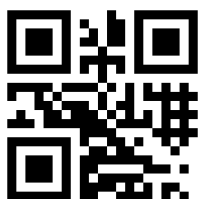
Received: August, 2017
1st Revision: September, 2017
Accepted: October, 2017

JEL classification: G01

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1056866>

Анотація: В роботі проведено аналіз демографічного та міграційного стану в Україні, спрогнозовано можливі наслідки для держави в результаті таких втрат людського ресурсу як це відбувається сьогодні, наведено залежність народжуваності від економічного розвитку країни. Вказано на відсутність стратегічного планування в державі яке мало би забезпечити сталий соціально-економічний розвиток держави на десятки років. Розглянуто міграційні програми репатріації, спрощення процедур набуття громадянства та отримання трудових віз в таких країнах як Польща, Угорщина, Туреччина, Росія. Наведено основні напрямки по боротьбі з демографічною кризою та старінням населення в Японії. На прикладі Китаю показано, що основною складовою державного успіху як внутрішнього так і зовнішнього є його населення. Зроблено висновки та наведено рекомендації спрямовані на збереження та відновлення людського ресурсу державою.

Ключові слова: демографічний стан, міграція, економічне становище, народжуваність, безпека.

Ткач М., Гераськіна О. Людський ресурс, як основа економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / М. Ткач, О. Гераськіна // Соціальний розвиток і Безпека. – 2017. – Вип. 1 (1). – С. 46 – 57. – Режим доступу до журн.: <https://paperssds.eu/index.php/ISPSDS/article/view/12/4>

1. Постановка проблеми

Маркс писав, “главные агенты производства, капиталист и наемный работник , что есть только воплощениями, персонификация капитала и наемного труда, это определенные общественные характеры, которые накладывает на индивидуумов общественный процесс производства” [1]. Тобто Маркс не відділяв від капіталу ні роботодавця, ні робітника, бо вони є інструментом, який працює на його примноження. З часів досліджень Маркса відбулося багато змін і людство вийшло на нові етапи розвитку, перейшло в нову еру – постіндустріальну. Найбільш повно це досліджено в роботах Д. Белла, Е. Тофлера і П. Друкера. Вчені виділяють три основні стадії розвитку людства, це доіндустріальна або аграрна, індустріальна і постіндустріальна або інформаційна, яка характеризується переходом людей в нову еру накопичення знань. Саме в результаті науково-технічного прогресу відбулося перетворення науки в рушійну силу, яка є запорукою виживання та безпеки суспільства.

Перехід людства в інформаційну еру ознаменувався не тільки перевагами і благами, які стали доступні людству, але і новими викликами і небезпеками, як для людей так і для держав, адже в результаті відбулася майже повна глобалізація світової економіки та набуло масовості таке явище як трудова міграція людей або процес перерозподілу трудових ресурсів між світовими економіками [2]. Найкращі спеціалісти, здорові і працьовиті люди, почали масово виїжджати в країни, які є привабливими для них по рівню життя, станом освіти, охорони здоров'я та безпековими гарантіями держави. Взагалі, це явище є не нове та природне, адже людина прагне комфорту, безпеки, впевненості в майбутньому та самореалізації.

Але, що має робити держава яка веде війну з зовнішнім агресором на своїй території, у якої смертність переважає над народжуваністю, економіка знаходиться в стані стагнації і в якої молоде і працездатне населення емігрує в інші, більш розвинені країни?

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання трудової міграції та демографії на сьогодні є проблемним і для України. Впливу демографічного стану на економіку держави присвячені праці таких вітчизняних науковців як Е. Лібанов, А. Хахлюк, С. Вовканич, а проблематиці трудової міграції праці О. Астахова, І. Гнибіденко, Т. Гнатюка, М. Вівчарика, М. Приза, Ю. Гуменюка, А. Кравченко, І. Майданіка, О. Малиновської, І. Ховраха, та ін. Не зважаючи на те, що були проведені глибокі і ґрунтовні дослідження залишається ще ряд питань які потребують подальшого дослідження та знаходження можливих шляхів вирішення проблеми втрати людського ресурсу державою.

3. Постановка завдання

Тема дослідження має високу актуальність на сьогодні, адже знаходження шляхів збереження і примноження людського ресурсу є життєво необхідне для держави, це гарантуватиме її соціально-економічний розвиток та безпеку.

У статті використано такі методи дослідження соціально-економічних явищ: методи узагальнення, аналізу та синтезу, абстрактно-логічного й системного аналізу, факторний аналіз, метод порівняння.

Теоретичною і методологічною основою дослідження стали праці як вітчизняних так і зарубіжних фахівців в галузі економіки, демографії, міжнародної міграції робочої сили, законодавчі акти. В статті використанні статистичні дані Державної служби статистики України, Міжнародної організації міграції, Національного банку України. Розглянуто Указ Президента України “Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»”, “Стратегія модернізації Китаю 2050”, основні напрямки та тенденції боротьби з демографічною кризою в передових державах світу.

Мета статті. Провести аналіз демографічного стану в Україні та міграції українців, знайти залежність соціально-економічного розвитку та безпеки держави від наявності людського ресурсу, привернути увагу до існуючої проблеми та надати пропозиції по її вирішенню.

Об’єктом дослідження є людський ресурс України.

4. Виклад основного матеріалу

Якщо проаналізувати динаміку зміни демографічного стану в Україні починаючи з 1990 року по 2014 рік (рис. 1), то можна зробити висновок, що чисельність населення катастрофічно зменшується. Така ситуація стала можливою в результаті економічної кризи в країні на протязі багатьох років, низького рівня доходів громадян, не достатньої кількості робочих місць, відсутності дієвої системи зайнятості, охорони здоров’я, освіти, відсутність гарантій безпеки громадянам державою та не досконалість правової системи.

Згідно тим же даним Державної служби статистики України, на 2017 рік населення України становило 42,58 млн. осіб (без врахування Автономної Республіки Крим та м. Севастополя). Але насправді ця статистика ще більш сумна, адже велика кількість населення залишилося на не підконтрольних територіях Донецької та Луганської областей в результаті воєнного конфлікту.

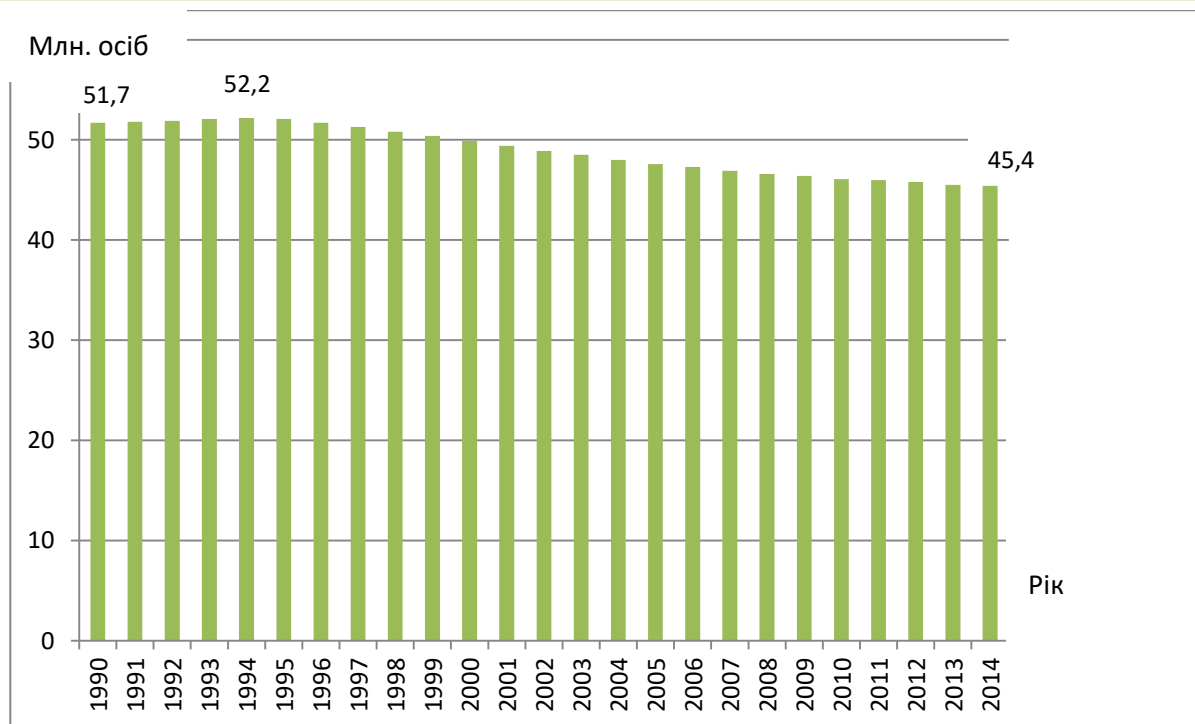

Рисунок 1. Зміна чисельності населення України з 1990-2014 роки [3].

Воєнний конфлікт є не єдиною причиною втрати населення Україною. Для нашої держави на сьогодні однією із найважливіших проблем є міграція молоді і працездатного населення за кордон. Проведене опитування компанії TNS Online Track, наприкінці 2016 року показало, що 65% респондентів вказали, що хотіли би виїхати з України, третина з них не має такої можливості, 8% хотіли би виїхати тимчасово, а 20% хотіли би виїхати за кордон на постійне місце проживання. Таке співвідношення можна приблизно прийняти для всього населення України і спрогнозувати кількість потенційних майбутніх мігрантів, які при сприятливих умовах виїдуть з країни. Ця тенденція є особливо небезпечною адже держав втрачає продуктивне і здорове населення (рис. 2).

За даними [4] переважна більшість трудових мігрантів це чоловіки віком від 30 до 44 років (понад 40 %).

Також сьогодні спостерігається небезпечна тенденція виїзду на навчання за кордон студентів. Так станом на початок 2017 року українських студентів за кордоном нараховувалося біля 55 тис. чоловік. Найбільша кількість в Польщі біля 17 тис., дещо менше в Словаччині, Чехії, Молдові та Росії [6]. Але в загальному наші студенти вчаться майже у всіх куточках земної кулі і більша частина з них хоче залишитися на постійне місце проживання в країнах де навчається. Звичайно, що отримавши гарну освіту багато студентів залишиться там, адже кожна держава зацікавлена в тому щоб у них залишалися освічені та перспективні молоді люди, які будуть працювати на її розвиток та покращуватимуть кількісно і якісно демографічний потенціал.

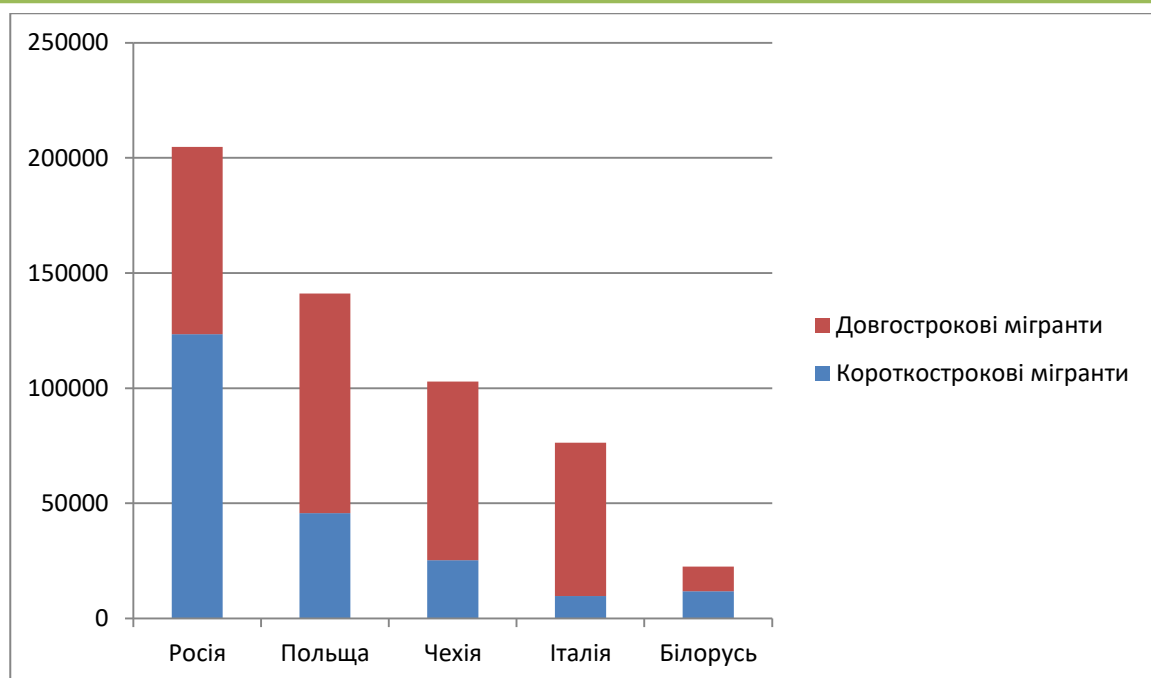

Рисунок 2. Основні країни призначення трудових мігрантів з України 2014-2015 роки. [4].

Враховуючи всі перераховані фактори впливу на демографічне становище переважання смертності над народжуваністю (рис.3), еміграція громадян, міграція за межі країни працездатного населення, масова міграція молоді на навчання за кордон, військовий конфлікт на території держави, то можна зробити висновок, що такий стан речей призведе до невиправних втрат населення і катастрофічних наслідків для держави. Якщо ще врахувати, що ми перебуваємо на шляху інтеграції з Євросоюзом, то цей чинник може спровокувати ще більшу міграцію населення в країни Європи, як це було в Польщі, Румунії, Угорщині, Литві, Латвії та інших країнах центральної Європи. Звісно альтернативи Євросоюзу на сьогоднішній день не має, але держава повинна вже сьогодні робити відповідні кроки по заохочуванню своїх громадян для мінімізації їхньої міграції закордон та повернення на батьківщину співвітчизників [6].

Отже на сьогоднішній день держава втрачає свій головний капітал – людей. Які своєю працею, розумом, споживчим потенціалом мали би забезпечувати її економічний і науково-технічний розвиток та безпеку, зміцнювати суверенітет та міжнародний вплив держави.

В перспективі такий стан речей може призвести до наступних викликів та небезпек для держави:

- погіршення ситуації з народжуваністю і посилення і без того існуючої демографічної кризи;
- зменшення кількості робочого населення і збільшення чисельності пенсіонерів, що призведе до збільшення навантаження на бюджет;

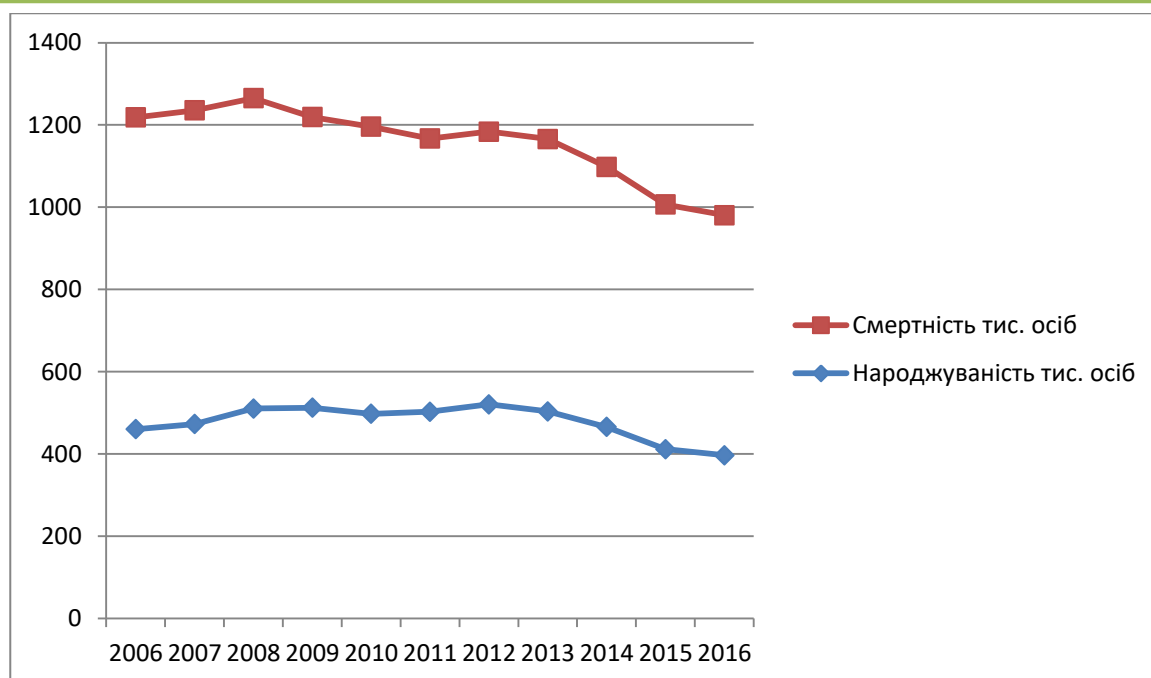

Рис. 3 Народжуваність та смертність в Україні з 2006 по 2016 рік [3].

- при виникненні необхідності мобілізації населення в результаті зовнішньої агресії для захисту територіальної цілісності та суверенітету держави, не вистачатиме людського мобілізаційного ресурсу;
- зменшення споживчого потенціалу в країні, що призведе до скорочення виробництва товарів і послуг на внутрішньому ринку і як результат до зменшення реального ВВП та надходжень в бюджет;
- зменшення активності банкового сектору, а в результаті втрата інвестиційної привабливості країни;
- не контрольована імміграція громадян з інших країн, зі сталим приростом населення, що призведе до витіснення реліктового населення (українців), міграція можлива з країн Азії та Африки, що небезпечно можливими конфліктами на ґрунті міжнаціональної та релігійної нетерпимості;
- виникнення конфліктів з сусідніми державами у зв'язку з територіальними претензіями;
- втрата впливу на міжнародній політичній арені.

З часу отримання незалежності Україною пройшло 26 років, за ці роки ні однією владою не було сформульовано і не затверджено стратегії економічного та соціального розвитку держави яка би містила в собі прогностичні та програмні положення і була розрахована строком на 30-50 років, по якій би було прийнято доктринальні документи і відповідно до них велася зовнішня і внутрішня політика, не залежно від зміни партійної номенклатури і державного менеджменту. Сьогодні існуючі стратегії і доктрини змінюються разом зі зміною державного апарату, який відбувається кожні 4 або 5 років, а в деяких випадках і того швидше. Часта зміна вектору розвитку призвела до соціально-

економічної кризи та до того, що велика кількість громадян не бачать свого майбутнього в Україні.

В 2015 році Президентом України було прийнято Указ “Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»”. Метою стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі [7], дана стратегія розрахована на 5 років, але 5 років, це не стратегічне планування, максимум середньострокове. Така стратегія мала би бути розрахована на десятки років, на одне або два покоління громадян, адже працездатного віку людина набуває в 16 - 18 років, а враховуючи підготовку висококваліфікованих працівників, то в 22 – 25, саме в цей період вона почне робити свій вклад в економічний розвиток та безпеку держави.

В стратегії «Україна — 2020» вказано основні індикатори її реалізації, які складаються з 25 пунктів, але немає ні одного індикатора який би відповідав за покращення демографічного стану в країні.

На сьогодні взірцем у стратегічному плануванні є КНР (Китайська Народна Республіка). Її стратегія розвитку розрахована до 2050 року (Стратегія модернізації Китаю до 2050 року), а розпочато її створення було у 1989 році. Ден Сяопін, на той час віце-прем'єр Державної ради КНР, дав вказівку видатним вченим країни, які мали серйозні напрацювання та фундаментальні дослідження в області економіки, а також провідним університетам та науковим академіям КНР, зайнятися вивченням проблем стратегії і програмного розвитку на першу половину наступного століття так як рахував, що при проведенні модернізації необхідно виходити з реального стану Китаю, переймати досвід інших країн, але при цьому йти своїм шляхом [8]. В кінцевій точці ця стратегія має вивести Китай на глобальну перевагу над всіма державами і зробити його наймогутнішою країною світу, а китайців домінуючою світовою нацією.

Китайці ніколи не приховували, що однією із їхніх переваг є населення, яке на сьогодні складає 1,4 млрд. чоловік, і продовжує зростати. Така ситуація дозволила Китаю не тільки розвинути в себе найбільший в світі промисловий комплекс і утримувати найбільші по чисельності збройні сили, а також і створити потужні діаспори за кордоном, більше 50 млн. чоловік [9], які використовуються для просування своїх інтересів в інших країнах.

За приклад можна взяти також і Японію, яка маючи територію в два рази меншу за Україну, має населення 126, 4 млн. чоловік. Така ситуація допомогла країні вийти в світові лідери по економічному розвитку та по міжнародному впливу. Сьогодні Японія теж зіштовхнулася з демографічною кризою, народжуваність падає, тривалість життя знаходиться на високому рівні і відповідно відбувається старіння нації. Правління Японії рахує, що мінімальна нижня межа кількості населення знаходиться на рівні 100 млн. чоловік [10], перетнувши цю мітку перед ними може постати загроза у втраті економічної могутності, територіальних претензій з боку країн сусідів та зменшення впливу

на міжнародній арені. Для виходу з такої ситуації Японці планують забезпечити молодому, новому поколінню комфортні умови життя для вступу в шлюб та народження і виховування дітей, а також змінити розподіл соціальних благ на користь молодого і працездатного населення [10].

Також є цікавою практика заохочення повернення на батьківщину співвітчизників.

В Угорщині набути громадянства можна проживаючи в іншій державі головне знання угорської та мати угорське походження [6]. В Польщі існує “карта поляка”, яку можна отримати якщо довести, що хтось з предків був поляком і відповідно працювати на території Польщі без будь яких додаткових дозволів. В Росії в 2017 році прийняли закон про спрощення набуття громадянства українцями, ще раніше в 2006 році підписано указ президента “Про заходи з надання сприяння добровільному переселенню в Російську федерацію співвітчизників, які проживають за кордоном”. В 60-х роках 20 ст. такими країнами як Туреччина, Індія, Південна Корея було розроблено програми повернення талановитої молоді [6], така сама практика працює і сьогодні в таких передових країнах як США, Франція та Німеччина.

В Україні нажаль сьогодні відсутні програми по стимулюванню співвітчизників чи етнічних українців до повернення на батьківщину. Хоча при високих показниках економічного розвитку, вільних робочих місцях з високою заробітною платою, розвиненій системі охорони здоров’я і освіти, українці поверталися би на батьківщину і без програм репатріації.

Якщо проаналізувати залежність народжуваності від економічного становища країни, то видно що тут є пряма кореляція (рис. 4). Чим вищі економічні показники тим швидшими темпами йде відтворення населення країни. Така ситуація стає можливою завдяки тому, що поживляється ринок праці, підвищуються доходи громадян, ефективно працює система кредитів в банківській сфері і відповідно люди відчувають впевненість в майбутньому, створюють сім’ї та народжують дітей.

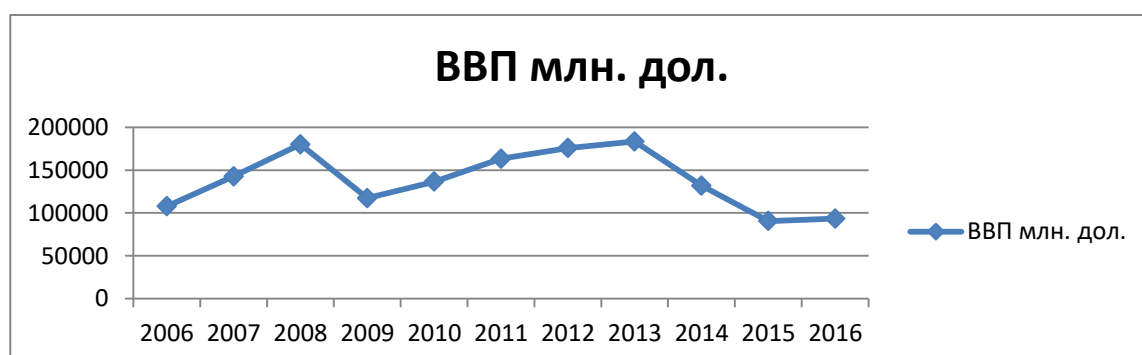

Рисунок 4 Залежність стану народжуваності в Україні від зміни внутрішнього валового продукту (складено авторами на основі [8]).

5. Висновки.

В роботі проведено аналіз демографічного та міграційного стану в Україні, зроблено прогноз можливих наслідків для держави в результаті таких втрат людського ресурсу як це відбувається сьогодні, наведено залежність народжуваності від економічного розвитку країни. Розглянуто міграційні програми репатріації, спрощення процедур набуття громадянства та отримання трудових віз в таких країнах як Польща, Угорщина, Туреччина, Росія. Наведено основні напрямки по боротьбі з демографічною кризою та старінням населення в Японії. На прикладі Китаю показано, що основною складовою державного успіху як внутрішнього так і зовнішнього є його населення.

Отже, однією із головних проблем соціально-економічного розвитку держави є втрата працездатної і перспективної молоді, а також катастрофічне зменшення народжуваності та високі показники смертності. Такий стан речей став можливий у зв'язку з відсутністю визначеного курсу на розвиток держави, розрахованого на десятки років вперед. Оскільки демографічна і міграційна ситуація на пряму залежить від економічних показників розвитку держави, то стратегія в першу чергу повинна бути розрахована на економічний розвиток. Вона повинна давати надію і викликати гордість у громадян. Для цього в ній потрібно враховувати зовнішні і внутрішні чинники впливу та відповідати їм і не змінювати її разом зі зміною правлячої еліти. Звісно за десятки років відбувається багато змін і потрібно підлаштовуватися під реальні умови, але основні постулати і ідеї не повинні переглядатися, в іншому випадку ми так і не досягнемо своєї мети і процвітання.

На даному етапі наша держава зіткнулася зі страшною катастрофою, втратою людського ресурсу. Дана проблема матиме свій відгук ще через років

20-30, адже молоді люди які загинули у війні чи виїхали за кордон не народять дітей, які мали би з часом забезпечувати сталий економічний розвиток та безпеку держави, а в свою чергу вони також не дадуть потомства.

Маючи таку ситуацію державі потрібно терміново приймати відповідні міри:

- удосконалити програму по підвищенню рівня народжуваності, шляхом зацікавлення і стимулюванні молодого і працездатного населення, допомозі молодим сім'ям з дітьми (фінансова допомога, робочі місця, безкоштовне медичне обслуговування, кредитні програми на житло під мінімальні відсотки і т.д.)

- розробити програму репатріації співвітчизників та етнічних українців на батьківщину, зацікавлюючи їх перевагами, які будуть доступні при поверненні;

- спростити процедуру отримання громадянства етнічним українцям проживаючим за кордоном;

- швидкими темпами реформувати систему охорони здоров'я, для мінімізації втрат населення від хвороб (особливо дітей);

- удосконалити систему освіти яка б відповідала європейському рівню і готувала для держави висококваліфікованих спеціалістів.

Розглянуте питання потребує детального і більш глибокого аналізу з метою знаходження всіх причин виникнення такої проблематики та вироблення оперативних і ефективних методів по їхньому усуненню.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ РЕСУРС, КАК ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

М. Ткач*, О. Гераськина*

* Национальный университет обороны Украины,
пр-кт Воздухофлотский, 28, г. Киев-049, 03049, Украина,
e-mail: nysck1985@ukr.net

к.т.н.

**Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко,
улица Огиенко, 61, г. Каменец-Подольск, 32300, Украина

Abstract: В работе проведен анализ демографического и миграционного состояния в Украине, спрогнозировано возможные последствия для государства в результате таких потерь человеческого ресурса как это происходит сегодня, приведена зависимость рождаемости от экономического развития страны. Указано на отсутствие стратегического планирования в государстве которое должно было обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие государства на десятки лет. Рассмотрены миграционные программы репатриации, упрощение процедур получения гражданства и получения трудовых виз в таких странах как Польша, Венгрия, Турция, Россия. Приведены основные направления по борьбе с демографическим кризисом и старением населения в Японии. На примере Китая показано, что основной составляющей государственного успеха как внутреннего так и внешнего является его населения.

Сделаны выводы и приведены рекомендации направлены на сохранение и восстановление человеческого ресурса государством.

Keywords: демографическое состояние, миграция, экономическое положение, рождаемость, безопасность.

HUMAN RESOURCE AS THE BASIS OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

N. Tkach* & O. Heras'kina**

** National University of Defense of Ukraine, pr-kt Vozduhoflotsky,
28, Kyiv-049, 03049, Ukraine,
e-mail: nyck1985@ukr.net*

Ph.D.

*** Kamenets-Podolsky National University named after Ivan Ogienko,
61 Ogienko Street, Kamenets-Podolsk, 32300, Ukraine*

Abstract: *The work analyses the demographic and migration situation in Ukraine, predicted the possible consequences for the state as a result of such losses of the human resource as it is today, the dependence of the birth rate on the economic development of the country is shown. It is pointed out the lack of strategic planning in the state, which was supposed to ensure sustainable social and economic development of the state for decades. Migration programs for repatriation, simplification of procedures for obtaining citizenship and obtaining labor visas in such countries as Poland, Hungary, Turkey, Russia are considered. The main directions for combating the demographic crisis and population aging in Japan are given. On the example of China, it is shown that the main constituent of public success, both internal and external, is its population. Conclusions and recommendations are made aimed at preserving and restoring the human resource by the state.*

Keywords: *demographic situation, migration, economic status, fertility, security.*

Використана література

1. Маркс К. Капитал Т1 / К. Маркс ; Изд. ООО «Издательство АСТ». Москва 2011. – 565 с.
2. Поліщук О.В. Проблеми міграції робочої сили України / О.В. Поліщук / Науковий вісник інституту міжнародних відносин НАУ. – №1. – 2013. – С. 120-138.
3. Державна служба статистики України 2017 [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
4. Міжнародна організація з міграції представництво в Україні Міграція в Україні: факти і цифри 2016 [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції представництво в Україні. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
5. Аналітичний центр CEDOS Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] / Аналітичний центр CEDOS. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>.

6. Сирочук Н.А. Міжнародна трудова міграція українців до країн європейського союзу: фактори впливу / Н.А. Сирочук // Економічний вісник НТУУ КПІ: збірник наукових праць. – 2014. – №11. – С. 110-118.

7. Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015“Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020».

8. Муратшина К. Г. Актуальные проблемы развития ШОС / К. Г. Муратшина // Востокведные исследования на Алтае. – 2010. – № 80 (3). – С. 35-36.

9. Новое восточное обозрение [Электронный ресурс] / Новое восточное обозрение. – Режим доступа : <https://ru.journal-neo.org/2014/03/27/huatsyao-ih-rol-v-politike-krn>.

10. Nippon.com [Электронный ресурс] / Nippon.com. – Режим доступа : <http://www.nippon.com/ru/features/h00057/>.

References

1. Marks K. Капитал Т1 / К. Marks ; Yzd. ООО « Yzdatel'stvo AST». Moskva 2011. – 565 s.

2. Polishchuk O.V. Problemy mihratsiyi robochoyi syly Ukrayiny / O.V. Polishchuk / Naukovyy visnyk instytutu mizhnarodnykh vidnosyn NAU. – №1. – 2013. – P. 120-138.

3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny 2017 [Elektronnyy resurs] / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas rik/nas u/nas rik u.htm>

4. Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi predstavnytstvo v Ukrayini Mihratsiya v Ukrayini: fakty i tsyfry 2016 [Elektronnyy resurs] / Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi predstavnytstvo v Ukrayini. – Rezhym dostupu : <http://iom.org.ua/sites/default/files/ff ukr 21 10 press.pdf>.

5. Analychnyy tsentr CEDOS Ukrayins'ki studenty za kordonom: skil'ky ta chomu? [Elektronnyy resurs] / Analychnyy tsentr CEDOS. – Rezhym dostupu : <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>.

6. Syrochuk N.A. Mizhnarodna trudova mihratsiya ukrayintsiv do krayin yevropeys'koho soyuzu: faktory vplyvu / N.A. Syrochuk // Ekonomichnyy visnyk NTUU KPI: zbirnyk naukovykh prats'. – 2014. – №11. – S. 110-118.

7. Uказ Prezydenta Ukrayiny vid 12 sichnya 2015 roku № 5/2015“Pro Stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina — 2020».

8. Muratshyna K. H. Aktual'nye problemy rozvytyya SHOS / K. H. Muratshyna // Vostokovednye yssledovanyya na Altae. – 2010. – № 80 (3). – S. 35-36.

9. Novoe vostochnoe obozrenye [Elektronnyy resurs] / Novoe vostochnoe obozrenye. – Rezhym dostupu : <https://ru.journal-neo.org/2014/03/27/huatsyao-ih-rol-v-politike-krn>.

10. Nippon.com [Elektronnyy resurs] / Nippon.com. – Rezhym dostupu : <http://www.nippon.com/ru/features/h00057/>.